

Dina Bethere
**Latviešu nedzirdīgo zīmju valodas gramatikas
pamati**

Zīmju valodas centrs
2004

D.Bethere
Latviešu nedzirdīgo zīmju valodas gramatikas pamati
Rīga: Zīmju valodas centrs, 2004., 32 lpp

Informatīvais izdevums “Latviešu nedzirdīgo zīmju valodas gramatikas pamati” sniegs iespēju interesentiem paplašināt zināšanas par latviešu nedzirdīgo zīmju valodu. Tajā tiek raksturoti latviešu nedzirdīgo zīmju valodas veidi un leksiski gramatiskā struktūra, tajā ir ietverti pierādījumi tam, ka nedzirdīgo zīmju valodai ir raksturīgas tās pašas funkcijas, kas runātajai un rakstītajai valodai. Informatīvajā izdevumā ir atspoguļota arī šīs saziņas sistēmas izpētes vēsture.

Grāmata izdota ar Eiropas Savienības Phare programmas atbalstu

Vāka noformējums:
Iespriests: tipogrāfija

ISBN 9984-19-613-5

© LNS Zīmju valodas centrs, 2004

Saturs

Ievads.....	4
1. Nedzirdīgo cilvēku zīmju valoda un manuālās zīmes.....	5
2. Nedzirdīgo zīmju valodas izpētes vēsture.....	5
3. Manuālo zīmju raksturojums.....	7
4. Īss pārskats par nedzirdīgo zīmju valodas gramatiku: morfoloģijas aspekts	12
4.1. Manuālo zīmju gramatiskās klasses	12
4.2. Manuālo zīmju gramatiskās kategorijas.....	14
4.3. Priekšmetu pazīmju gramatiskie apzīmējumi	16
4.4. Darbības, stāvokļa un procesa zīmju gramatiskās nozīmes	18
4.5. Darbības pazīmes gramatiskās izpausmes	22
4.6. Nedzirdīgo zīmju valodas zīmes, kas veic vietniekvārda funkcijas	23
4.7. Palīgzīmes latviešu nedzirdīgo zīmju valodas struktūrā ...	25
5. Īss pārskats par nedzirdīgo zīmju valodas gramatiku: sintakses aspekts.....	27
5.1. Vienkārši izteikumi nedzirdīgo zīmju valodas struktūrā...	27
5.2.Dažas nedzirdīgo zīmju valodas salikto izteikumu pazīmes	28
6. Nemanuālie līdzekļi nedzirdīgo zīmju valodas struktūrā.....	28
7. Nedzirdīgo zīmju valodas paveidi	29
Nobeigums	29
Izmantotā literatūra.....	31
Atbildes uz pārdomu jautājumiem.....	32

Ievads

Komunikācija ir informācijas apmaiņas un savstarpējo attiecību veidošanas process. Komunikācija pieder pie cilvēku pamatvajadzībām. Dabiska, sabiedrībā vispārpieņemta komunikācijas sistēma ir valoda. Tomēr ir cilvēki, kuriem ir ierobežotas iespējas savstarpējās saziņas procesā lietot mutvārdu runu. Pie šīs grupas pieder arī personas ar dzirdes traucējumiem. Viņi informācijas apmaiņai parasti izmanto vizuālu valodu, t.i., nedzirdīgo zīmju valodu (turpmāk tekstā - NZV). Gadsimtu gaitā attīstījusies komunikācijas prakse un mūsdienu zinātniskie pētījumi pierāda, ka ar NZV elementu palīdzību ir iespējams īstenot pilnvērtīgu informācijas apmaiņu. To iespējams izmantot ikviēnā sociālās dzīves sfērā. Tāpēc mūsdienās NZV tiek uzskatīta par nozīmīgu nedzirdīgo cilvēku kopienas kultūras sastāvdaļa. Pētījumi ārvalstīs un Latvijā pierāda, ka NZV ir patstāvīga saziņas sistēma gluži kā angļu, vācu, krievu u. c. valodas. Šī saziņas sistēma atšķiras no verbālās valodas ar specifisku zīmju izmantojumu un noteiktu gramatisko struktūru. Tomēr tā nav universāla saziņas sistēma,- tai ir noteikta nacionālā piederība. Katras nacionālās zīmju valodas struktūrā ir arī reģionālie vai dažādu sociālo grupu dialekti. Visas norādītās īpatnības ir raksturīgas arī latviešu NZV. Pagaidām gan daudzi šīs komunikācijas sistēmas uzbūves un funkcionēšanas aspekti nav izpētīti. Trūkst arī viennozīmīga latviešu NZV valstiskā statusa formulējuma. Tās ir grūtības, kas mums visiem Latvijas sabiedrības integritātes vārdā jāpārvar. Minēto problēmu risināšanai ir veltīta Latvijas Nedzirdīgo savienības Zīmju Valodas centra darbība. Tieka veikta latviešu NZV izpēte, tās zīmju reģistrēšana un apguve, kā arī šīs saziņas sistēmas popularizēšana sabiedrībā. Šī mērķa īstenošanai paredzēts informatīvais izdevums "Latviešu nedzirdīgo zīmju valodas gramatikas pamati", kas veidots ar Eiropas Savienības *Phare* programmas atbalstu Zīmju valodas centra projektā "Zīmju valoda kā viena no saziņas iespējām".

Izdevuma mērķis ir nodrošināt iespēju visiem interesentiem paplašināt zināšanas par latviešu NZV. Tajā tiek raksturoti latviešu NZV veidi un leksiski gramatiskā struktūra, tajā ir ietverti pierādījumi tam, ka NZV ir raksturīgas tās pašas funkcijas, kas runātajai un rakstītajai valodai. Informatīvajā izdevumā ir atspoguļota arī šīs saziņas sistēmas izpētes vēsture un iezīmētas jomas, kurās pētījumi vēl jāveic. Izmantotas dažādu valstu zinātnieku, t. sk., A. Ališauska (*A.Ališauskas*), R. Tomas (*R.Toom*), I. Ālgrenas (*I.Ahlgren*), H. Bornsteina (*H.Bornstein*), H. Jussena (*H.Jussen*), H. Klauzena (*H.Claußen*), L. Maderbruка (*L.Maderbruck*), K. Krenerta (*K.Kröhnert*), J. Prilvica (*J.Prillwitz*), G. Rammela (*G.Rammel*), K. Šulmeisteres (*K.Schulmeister*), H. Vindiša (*H.Windisch*), G. Zaicevas (*Г.Л. Заичев*) u.c. nacionālo NZV pētījumos gūtās atziņas. Informatīvā izdevuma saturā ir atspoguļoti arī latviešu NZV izpētes rezultāti, ko tā autore ieguvusi sadarbībā ar Latvijas Nedzirdīgo savienības Zīmju Valodas centra speciālistiem un NZV tulkiem. Par augšminētā procesa sekmīgu norisi ir jāpateicas arī Tartu universitātes (Igaunija) Izglītības fakultātes Speciālās Pedagoģijas nodaļas docētājiem un profesoram Kārlim Karlepam personiski.

Šajā izdevumā ir izmantoti zīmējumi un fotogrāfijas, kas ir Latvijas Nedzirdīgo savienības Zīmju valodas centra īpašums.

Tekstā izmantoti nosacīti apzīmējumi:

ZĪME – manuālās zīmes leksiskā nozīme

SALIKTĀ-ZĪME – ar vienu manuālo zīmi apzīmētas vairākas leksiskās nozīmes (zīme ar kompleksu nozīmi).

1. Nedzirdīgo cilvēku zīmju valoda un manuālās zīmes

Saskaņā ar mūsdienīgām zinātniskajām atziņām **NZV ir komunikatīva zīmju sistēma**, kurā informācijas apmaiņai runas un rakstu valodas simbolu (vārdu) vietā tiek izmantotas optiski uztveramas cilvēka ķermeņa kustības un darbības, īpaši roku kustības. Tās visbiežāk pavada atbilstoša sejas mīmika, ķermeņa poza un artikulācija (*Enziklopädie, 1992*).

Šadas zīmes dažkārt aplami mēģina pielīdzināt neverbālās komunikācijas žestiem. Kā zināms, neverbālās komunikācijas līdzekļi galvenokārt tiek izmantoti informācijas emocionālā aspekta izpausmei, savukārt, NZV zīmes ir simboli, kas tiek izmantoti kā saziņas līdzekļi, pilnā mērā spējot aizvietot vārdus. Lai zīmes atšķirtu no neverbālās komunikācijas žestiem, tās ir pieņemts dēvēt par *žestu zīmēm* jeb *manuālajām zīmēm*, t. i., zīmēm, kas veidotas ar roku kustībām. Manuālās zīmes veido NZV zīmu krājumu jeb leksiku.

Dažkārt līdzīgas zīmes izmanto arī dzirdīgi cilvēki. Šāda vajadzība rodas, kad nonākam svešā zemē, kuras iedzīvotāju valodu neprotam. Tomēr šāda žestu izmantošana ir cieši saistīta ar noteiktu situāciju, tā, ka manuālajām zīmēm un izteikumam nav noteiktas struktūras. Komunikācija ar žestu palīdzību tiek izmantota arī citās situācijās:

- transporta kustības regulēšanai pilsētas ielās;
- žestu – pavēlu izmantošanai militārajā dienestā;
- žestu – norādījumu izmantošanai sportā u.c.

Šajās sistēmās zīmes un to izmantošana atbilst zināmiem noteikumiem. Tomēr šādu zīmu apjoms un izmantojuma iespējas ir ļoti ierobežotas.

Saskaņā ar mūsdienu zinātniskajām atziņām NZV valoda ir patstāvīga, no runātās valodas neatkarīga saziņas sistēma; tajā tiek izmantots noteikts zīmu krājums, kas tiek papildināts un pilnveidots atkarībā no valodas “nesēja” kultūras un zināšanu līmeņa. Izteikumā manuālās zīmes tiek savstarpēji saistītas atbilstoši noteiktām nacionālās NZV gramatikas likumībām. Gadsimtiem ilga dažādu nacionālo NZV izpēte ir pierādījusi, ka šīs komunikatīvās sistēmas un mutvārdu runas gramatiskās struktūras ir atšķirīgas, tomēr ar NZV elementu palīdzību ir iespējams sekmīgi apmierināt nedzirdīgo cilvēku vajadzības pēc informācijas apmaiņas neatkarīgi no sarunas tēmas.

Jautājums pārdomām. *Nosauciet un raksturojet, lūdzu, kritērijus, ar kuru palīdzību ir iespējams definēt valodu! Vai tiem atbilst NZV?*

2. Nedzirdīgo zīmju valodas izpētes vēsture

Zināšanu kopums par NZV struktūru un funkcijām ir veidojies ilgstošu pētījumu rezultātā. Sākotnēji izpētes process bijis saistīts ar *mīmiskās metodes* ieviešanu bērnu ar dzirdes traucējumiem izglītības sistēmā 18.gs. Francijā. Minētās metodes pamatlīcējs Š.-M. de Lepē (*Ch.- M. de L'Epee*) un viņa sekotāji C.-A. Sikārs (*C.-A. Sicard*) un R. – A Bebiens (*R.- A Bebian*) u.c. valodas mācīšanai nedzirdīgajiem bērniem izmantoja NZV, papildinot to ar īpašām gramatiskajām jeb metodiskajām zīmēm. Tādā veidā metodes autori cerēja pielīdzināt NZV gramatisko uzbūvi verbālajai valodai. Kā pierāda R. Fišeres (*R. Fischer*) un O.- I. Šrēderes (*O.-I.Schröder*) pētījumi, jau 18.gs. radās ideja par NZV gramatikas esamību. Tomēr netika adekvāti novērtēti minētās zīmju sistēmas valodas gramatisko nozīmju izteiksmes līdzekļi (*Fischer, 1993*).

Līdzīgas idejas ietekmēja NZV izpētes procesu arī 19. gs. un 20. gs. Tad tika izmantoti tradicionālās gramatikas līdzekļi, tāpēc pētnieku uzmanības centrā atradās manuālo zīmju gramatisko formu sistēma. Pētījumu autorus vienoja secinājums par to, ka manuālo zīmju un vārdu gramatisko formu veidošanas likumsakarības ir atšķirīgas. Īpaši tas attiecas uz valodām ar bagātu gramatisko formu veidošanai izmantoto līdzekļu sistēmu, kādu praktiski nav NZV zīmēm. Analizējot NZV gramatikas elementus, netika ņemtas vērā iespējas izteikt *valodas gramatiskās nozīmes* ar NZV raksturīgajiem līdzekļiem (*Fischer, 1993*).

Izpratne šajā jomā izmainījās 20.gs. 60. gados, pateicoties valodnieka V. Stoka (*W. Stokoe*) pētījumiem amerikāņu NZV jomā. Autors pierādīja, ka iespējams veikt manuālo zīmju sistēmas izpēti ar mūsdienīgu lingvistiskas līdzekļiem, t.i., izmantojot ģeneratīvās gramatikas metodes. Šo ideju ietekmē turpmākajos gados norisinājās nacionālo NZV izpēte daudzās pasaules valstīs. Mūsdienīgu nedzīrdīgo cilvēku saziņas sistēmas pētījumus vieno zinātniskajā literatūrā pārliecinoši argumentētā atziņa, ka NZV iespējams izpaust jebkuru valodas gramatisko nozīmi, - ar specifisku, no verbālās valodas atšķirīgu līdzekļu palīdzību (*Beyes-Braem, 1995*). Minētā atziņa kā teorētisks pamatojums tiek izmantota arī latviešu NZV izpētes procesā. Šajā darbā atspoguļotie dati ir plašāka latviešu NZV gramatikas pētījumu rezultātu sastāvdaļa. Tie uzkrāti ar mērķi noskaidrot un raksturot NZV raksturīgos valodas gramatisko nozīmu izteiksmes līdzekļus.

Pirmie pētījumi latviešu NZV jomā ir notikuši 1958. – 1962. gadā. To ierosinātāji un vadītāji bija Latvijas Nedzīrdīgo biedrības pārstāvji. Pētījumu rezultātā tika izveidota un 1962. gadā izdota latviešu NZV vārdnīca (*Nedzīrdīgo runas žestu vārdnīca, 1962*). Tajā ir ietverts ievads, 3401 manuālo zīmju vārdisks apraksts un 2498 šo zīmju fotogrāfijas.

Vārdnīcas ievadā tiek piedāvāta neliela latviešu NZV gramatikas vienību analīze. Saskaņā ar izdevuma autoru J. Barisa, G. Porša, A. Celma u.c. norādījumiem šīs analīzes teorētiskajam pamatojumam izmantotas I.F.Geilmana (*Гейльман И.Ф.*) zinātniskās atziņas par NZV leksiski gramatisko struktūru. Nedzīrdīgo runas un žestu vārdnīcas ievadā raksturotas šādas NZV pazīmes:

- manuālo zīmju diferenciālās pazīmes;
- daži manuālo zīmju gramatisko nozīmju izpausmes līdzekļi;
- manuālo zīmju secība NZV izteikumos.

Latviešu NZV izpēte tika turpināta 1998.– 2002. gadā. Šī izdevuma autore sadarbībā ar Latvijas Nedzīrdīgo savienības Zīmju Valodas centra speciālistiem un Tartu universitātes docētājiem veica minētās saziņas sistēmas gramatiskās struktūras izpēti. Pētījumu rezultāti ir atspoguļoti šajā izdevumā. Tomēr arī pašlaik latviešu NZV izpētes procesu nevar uzskaitīt par noslēgtu. Lai latviešu NZV būtu iespējams sekmīgi izmantot nedzīrdīgo cilvēku izglītības sistēmā un citās sociālās dzīves sfērās, ir jāturpina minētās komunikācijas sistēmas struktūras un funkcionēšanas aspektu izpēte.

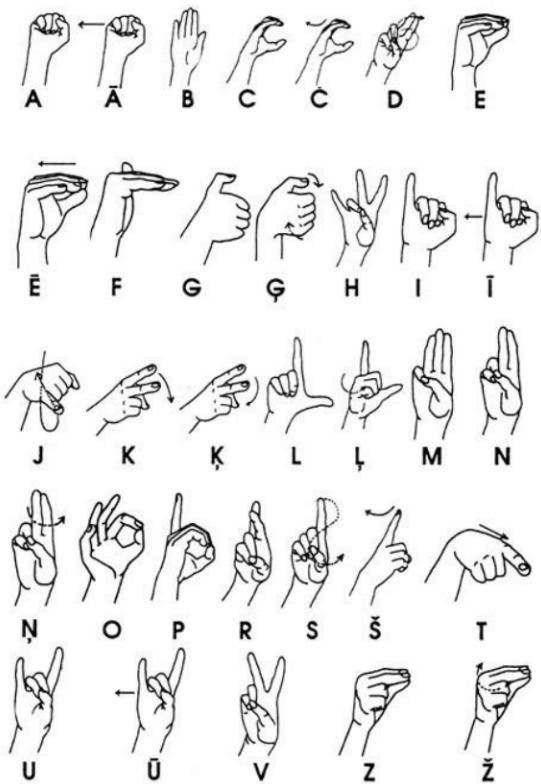
Jautājums pārdomām. *Kādās zinātniski praktiskajās jomās būtu iespējams izmantot NZV pētījumus?*

3. Manuālo zīmju raksturojums

Zinātniskajos pētījumos ir pierādīts, ka NZV atbilst visām valodas uzbūvei raksturīgajām prasībām. Jebkurš stāstījums tiek veidots no teikumiem, precīzāk – no izteikumiem, kas tiek veidoti saskaņā ar noteikiem gramatikas likumiem. Arī pašas zīmes sastāv no noteikiem komponentiem. NZV tiek izmantotas ļoti daudzveidīgas manuālās zīmes, kuras pamatā var iedalīt zīmēs, kas apzīmē burtus, un zīmēs, kas kalpo veselu jēdzienu un pat frāžu izpausmei.

Savdabīga pārejas forma starp rakstīto valodu un NZV ir **daktilās zīmes** jeb daktilemmas. Tās ir zīmes, kas ar specifisku pirkstu kombināciju palīdzību apzīmē verbālajā valodā lietojamos burtus.

1. zīm. Latviešu nacionālais daktilo zīmju alfabēts

Daktilo zīmju lietojums atbilst vārdu rakstībai verbālajā valodā. Nedzirdīgie cilvēki daktilo runu izmanto dažādās dzīves situācijās. Tomēr NZV komunikācijas praksē izolēti šīs zīmes tiek lietotas reti, galvenokārt – pedagoģiskiem mērķiem, tulkojot no verbālās valodas NZV.

Ieteikums. *Latviešu valodas daktilo zīmju lietošanu var apgūt, izmantojot Latvijas Nedzirdīgo savienības mājas lapu internetā (skat. www.lns.lv).*

Šajā darbā detalizētāks raksturojums tiek sniepts manuālajām zīmēm, kas kalpo jēdzienu apzīmēšanai. Vācu zinātnieks G. Rammels ir norādījis, ka šīs manuālās zīmes ir uzskatāmas par apzinātu ķermeņa kustību, ar kuras palīdzību notiek informācijas sniegšana citai personai. **Svarīga šajā gadījumā ir nevis pati kustība, bet ar tās palīdzību apzīmētais tēls** (Rammel, 1974). Manuālās zīmes no neverbālās komunikācijas līdzekļiem, atšķiras ar šādām pazīmēm:

- NZV elementus pārzina ierobežots personu loks;
- manuālās zīmes var būt daudznozīmīgas;
- NZV zīmes nav atkarīgas no vārdiem, tātad tās ir patstāvīgas sarunas, izteikuma utt. idejas noteikšanā;
- manuālajām zīmēm raksturīga, lai arī īpatnēja, tomēr noteikta secība, izklāstot izteikuma saturu (Rammel, 1974).

Bez iepriekš minētā žestu zīmēm raksturīga vesela virkne citu īpatnību. Tās var raksturot šādi:

- manuālā zīme ir nedalāma, tēlaina vai ikoniska;
- manuālā zīme veidojas tikai vizuālā līmenī, svarīgākā nozīme šajā procesā ir roku un pirkstu stāvoklim un kustībām, ķermeņa pozai, sejas izteiksmei.

Minētie komponenti žesta izpildes procesā darbojas gandrīz vienlaicīgi (Wisch, 1990).

Manuālās zīmes materiālo struktūru veido noteikti elementi. Pie tiem pieder rokas forma, rokas stāvoklis, kustība un zīmes veidošanas vieta.

1. foto VALSTS

Piemēram, zīme VALSTS (skat. 1. foto.) tiek veidota šādi:

- *rokas forma* atbilst daktilemmai B;
- *rokas stāvoklis*: plauksta pavērsta pret skatītāju, pirkstu gali pavērsti uz augšu;
- *kustība*: apļveida kustība pretēji pulksteņa rādītāja virzienam;
- *zīmes veidošanas vieta*: runātāja plecu līmenī.

Rokas forma ērtības labad bieži tiek salīdzināta ar līdzīgo daktilo zīmi. Jebkurā nedzīrdīgo zīmju valodā tiek izmantots ierobežots šī elementa variantu skaits. Tā vācu zīmju valodā ir noteiktas 30, amerikāņu – 19, angļu – 22, krievu – 20, bet latviešu – apmēram 44 rokas formas, daudzas no tām atbilst latviešu daktīlā alfabēta burtiem.

Rokas stāvoklis ir plaukstas un pirkstu galu izvietojums attiecībā pret runātāja ķermenī.

Kustībai manuālās zīmes struktūrā var būt dažādi varianti: taisnvirziena, vilņveida, leņķveida, spirālveida, krustiskas kustības u. c. Nozīmīga loma zīmes izpildē ir arī zīmes kvalitātei: kustības tempam, apjomam, kustību atkārtošanai utt. Zīmes kustības raksturs un veids speciālajās zīmju valodas vārdnīcās tiek apzīmēts ar bultiņām.

Zīmes veidošanas vieta jeb lokalizācija ir ierobežota telpa, kas atrodas, priekšpusē runātājam. Zinātniskajos pētījumos ir noskaidrots, ka manuālās zīmes tiek veidotās dažādā vietās: virs runātāja galvas, pie pakauša, paura, pieres, deniņiem, deguna, vaigiem, ausīm, mutes, apakšzokļa, zoda, kakla, pleciem, priekšpleca, rokām, vēdera, kājām utt.

Manuālās zīmes ar visu to veidojošo elementu kopumu ir vienots veselums. No elementu kombinācijas ir atkarīga manuālās zīmes nozīme. Ja tiek mainīts kāds no elementiem, tiek izmainīta arī manuālās zīmes nozīme.

Piemēram, salīdzinot zīmes VALSTS (skat. 1. foto) un PASTAIGA (skat.2. foto.) jāsecina, ka abām zīmēm rokas forma atbilst daktilemmai B, bet, izpildot zīmi PASTAIGA, plauksta ir vērsta pret runātāju, pirkstu gali – uz priekšu, kustība –, lēni vēcinot plaukstu, uz priekšu.

Tātad, salīdzinot zīmes var secināt, ka nemainījās rokas forma, bet, izmainot citus manuālās zīmes elementus, izmainījās arī zīmju nozīme.

2. foto PASTAIGA

Zinātniskie pētījumi pierāda, ka manuālās zīmes izpilde notiek kompleksi: **fiksācija – kustība – fiksācija** (*Beyes– Braem, 1995*).

Piemēram, zīme DIENA (skat. 3. foto) tiek realizēta šādā veidā:

- *fiksācija I*: rokas forma B, plauksta uz augšu, pie krūtīm;
- taisnvirziena kustība uz leju;
- *fiksācija II*– pirkstu gali kopā, plaukst vērsta uz augšu, lokalizācija– vidukļa līmenī (*Beyes– Braem, 1995*).

3. foto DIENA

Atkarībā no minētās kombinācijas kustība manuālajās zīmēs var būt atvērta vai arī slēgta. Zīmei DIENA raksturīga slēgtā forma, jo šajā gadījumā kustību noslēdz fiksācija. Savukārt atvērtās formas zīmēs kustību noslēdz neitrāls stāvoklis. Piemēram, zīmei SKATĪTIES (skat. 4. foto) roka - daktilemmas V formā, plauksta pret runātāju, tā tiek virzīta uz priekšu acu augstumā. Kustība noslēdzas ar neitrālu roku stāvokli.

4. foto SKATĪTIES

Manuālās zīmes izpildē atbilstoši noteikumiem var tikt izmantotas abas rokas. **Tiek nošķirti trīs divroku manuālo zīmju tipi** (*Laiapea, 1992*).

I tips – simetriskā forma: abām rokām ir vienāda jeb atspoguļojoša forma, stāvoklis, kustība un veidošanas vieta. Šādam raksturojumam atbilst zīme MEŽS (skat. 5. foto).

5. foto MEŽS

II tips – dominējošā forma: rokas formas ir atšķirīgas, kustību veic viena (dominējošā) roka. Šim tipam atbilst zīme NOPIRKT (skat. 6. foto).

6. foto NOPIRKT

Latviešu NZV manuālo zīmju izpēte pagaidām ļāvusi nošķirt ierobežotu pasīvās rokas formu skaitu, t. i., 4 formas, kas atbilst daktilemmām A, B un N. Manuālajai zīmei NOPIRKT (skat. 6. foto) pasīvās rokas forma atbilst B.

7. foto PIETURA, STACIJA

III tips – vidējā forma: kustību veic tikai viena roka, bet roku forma ir vienāda abām rokām. Šim raksturojumam atbilst, piemēram, zīme PIETURA, STACIJA (skat. 7. foto).

8. foto ŠOKOLĀDE

NZV zīmju formai ir raksturīgas arī citas īpatnības. Viena no tām ir **tēlainība** jeb līdzība ar attēlojamo objektu. Šo fenomenu sauc arī par manuālo zīmju *ikonismu* (Wisch, 1990). Šī iemesla dēļ ilgstoši tika uzskatīts, ka manuālo zīmju abstrakcijas līmenis ir zemāks nekā vārdam, tomēr arī ikonismam manuālajās zīmēs ir atšķirīgi līmeņi. Atkarībā no manuālās zīmes līdzības ar attēlojamo objektu valodas pētnieki ir nošķruši trīs manuālo zīmju tipus (Laiapea, 1992).

9. foto PASĀKUMS

II. tips – zīmes, kurām ir līdzība ar attēlojamo priekšmetu vai darbību, piemēram, zīme PELDĒT (skat. 10. foto).

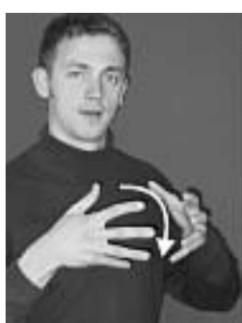
10. foto PELDĒT

III. tips – zīmes, kurām ir nosacīta līdzība ar attēlojamo priekšmetu, kad attēlojamajā objektā tiek izdalītas izteiksmīgākās pazīmes (*bāze*). Zīmes forma ir līdzīga bāzei, nevis pašam objektam. Šim raksturojumam atbilst zīme *VELOSIPĒDS* (skat. 11. foto). Šajā gadījumā bāze ir velosipēda pedāļi.

11. foto *VELOSIPĒDS*

Jautājums pārdomām. Kāda ir lūdzu zīmes *PASAULE* (skat. 12. foto) motivācija?

12. foto *PASAULE*

NZV kopā ar patstāvīgajām, pilnvērtīgajām manuālajām zīmei tiek izmantoti arī citi elementi. Bieži komunikācijas praksē tiek izmantotas klasificējošās zīmes jeb **proformas**. Ar šādu zīmju palīdzību ir iespējams vienlaicīgi parādīta priekšmeta formu, lielumu, tā izmantošanu vai kustības virzienu utt. Kā norādīts zinātniskajā literatūrā, proformas ir nedalāmas. Tās apzīmē nevis specifiskus objektus, bet veselas objektu klases (Beyes– Braem, 1995). Parasti proformas izmanto teikumos, kad tieši tiek nosaukts vai kontekstuāli apzīmēts kāds no attiecīgajai klasei piederošajiem objektiem. Zīmju valodas lingvistikā pagaidām tiek nošķirti šādi proformu veidi:

- proformas, kas apzīmē objekta formu un lielumu;
- proformas, kas apzīmē abstraktas pazīmes.

Piemēram, apzīmējot grāmatu skaitu un izvietojumu, zīmei *GRĀMATA* (skat. 13. foto) tiek pievienota proforma, kas apzīmē priekšmetus ar plakanu, gludu virsmu

13. foto *GRĀMATA* UZ–PLAUKTS–DAUDZ–GRĀMATAS (Uz plaukta ir daudz grāmatu)

Bieži zīmju valodā patstāvīgā, pilnvērtīgās zīmes tiek aizstātas ar norādošajām, ko pieņemts saukt par **deiktiskajiem elementiem**. Šos elementus izmanto, norādot gan uz klātesošajām personām, gan arī uz klāt neesošiem cilvēkiem, priekšmetiem utt.

Visu iepriekš nosaukto NZV elementu izmantošana izteikumu veidošanai sīkāk raksturota šajā izdevumā.

4. Īss pārskats par nedzirdīgo zīmju valodas gramatiku: morpholoģijas aspekts

Ilgstoši nacionālo NZV pētījumi pierāda, ka manuālajām zīmēm atšķirībā no runātajiem vārdiem nav gramatisko formu, tāpēc tās tekstā funkcionē savā pamatformā. Tomēr manuālajām zīmēm līdzīgi kā vārdiem ir gramatiskās nozīmes, tāpēc līdzīgi kā vārdšķirām tām ir iespējams nošķirt patstāvīgās un palīgnozīmes, zīmju gramatiskās klases un kategorijas.

4.1. Manuālo zīmju gramatiskās klases

Tāpat kā runātajā un rakstītajā valodā vārdi tiek dalīti vārdšķirās arī manuālās zīmes nosacīti tiek sadalītas pa gramatiskajām klasēm. Manuālo zīmju dalījums ir šāds:

- priekšmetu un dzīvu būtnu apzīmējumi jeb manuālās zīmes;
- darbību un stāvokļu apzīmējumi;
- īpašību apzīmējumi;
- gramatisko attieksmes un savstarpejā saistījuma apzīmējumi (*Beyes—Braem; 1995, Prillwitz, 1985*).

Dalījumu gramatiskajās klasēs apgrūtina dažkārt nosacītais manuālo zīmju dalījums priekšmetu un darbību apzīmējumos. Īpaši tas ir raksturīgs darbību un to instrumentu apzīmēšanai. NZV nereti atrodamas priekšmetu un darbību apzīmējumi ar vienādām formālajām pazīmēm. To pierāda zīme AUST (audumu) (skat. 14. foto), kuras viena no leksiskajām nozīmēm ir arī STELLES.

14. foto AUST, STELLES

Šādos gadījumos zīmes piederību gramatiskajai klasei nosaka ar izteikuma konteksta palīdzību. Ľoti bieži **diferencējošās** pazīmes funkciju veic manuālās zīmes kustība: apzīmējot priekšmetu, izpilda vienreizēju kustību, apzīmējot darbību, kustība tiek atkārtota vairākkārt, vai arī otrādi. Diferencējošu funkciju NZV izteikumā veic arī nemanuālie elementi - sejas mīmika, ķermeņa poza, artikulācija,- kas latviešu NZV nav pietiekoši izpētīti.

Specifiska manuālo zīmju pazīme ir kompleksā informācija jeb **inkorporācija**. Šādos gadījumos zīmē tiek ietverta gan priekšmeta, gan darbības apzīmējuma gramatiskā nozīme. Ar šādām zīmēm iespējams aizstāt veselu frāzi, piemēram, zīme PIESTIPRINĀT– AFIŠA (skat. 15. foto).

15. foto PIESTIPRINĀT- AFIŠA

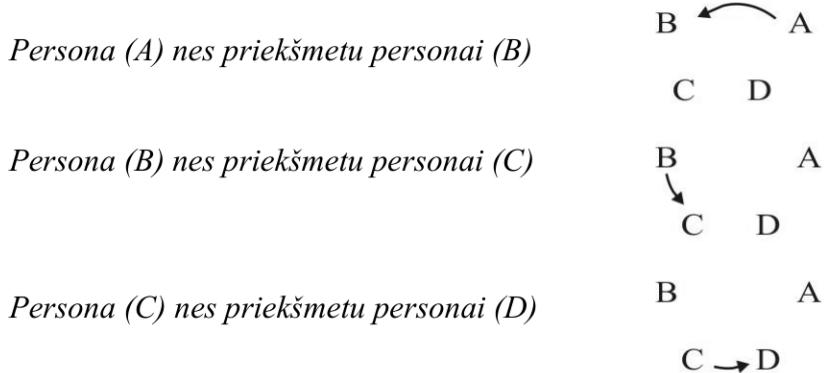
Kompleksa informācija tiek ietverta arī citās NZV zīmēs. Šī pazīme ir raksturīga veselai zīmju grupai, t. i., ar zīmes kustības virzienu tiek noteikts kā darbības sākuma punkts, gan arī darbības mērķis. Tātad zīme ietver informāciju gan par darbību, gan par tās subjektu un objektu. Pie šīs grupas pieder latviešu NZV zīmes IET, DOT, NEMT, JAUTĀT u.c.

Piemēram, zīme NEST (skat. 16. foto) izteikumā: *Persona (A) nes priekšmetu personai (B), kura nes to citai personai (C), kura to nodod vēl citai personai (D)* tiek realizēta saskaņā ar norādīto shēmu.

16. foto Neitrāla, izolēta zīme NEST

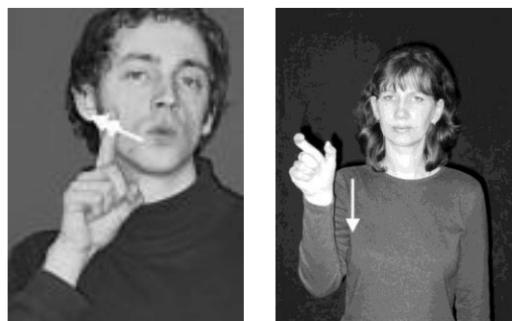
Zīmes NEST funkcionēšanas shēma

Kompleksu informāciju NZV iespējams paust arī izmantojot patstāvīgu manuālo zīmi kombinācijā ar proformu (skat.13. foto) Arī šādos gadījumos tiek paustas gan objekta, gan tā darbības pazīmes. Tomēr šāds izteiksmes veids latviešu NZV pagaidām nav pilnībā izpētiets.

Jautājums pārdomām. *Manuālās zīmes izpilde aizņem vairāk laika, nekā vārda izrunāšana, bet kāpēc zīmju valodā ir iespējams nodrošināt ātrāku informācijas apmaiņas procesu, nekā verbālajā valodā?*

Dažkārt NZV jēdziena izteikšanai izmanto divas zīmes. Piemēram, jēdzienu *jaunietis* NZV veido ar zīmju JAUNS un CILVĒKS palīdzību (skat. 17. foto).

17. foto JAUNIETIS = JAUNS+ CILVĒKS

Šādā veidā NZV tiek apzīmētas, piemēram, profesijas, nodarbošanās u.c. Zīme CILVĒKS šajā gadījumā pilda izskaņas funkcijas. Kaut arī tas nav pilnībā izpētīts, tomēr iespējams, ka šādu līdzekļu izmantošana NZV notiek verbālās valodas ietekmē.

Jautājums pārdomām. Kā NZV tiek realizēta zīme **SLĒPOTĀJS**?

4.2. Manuālo zīmju gramatiskās kategorijas

Pētījumi ļāvuši nošķirt ne tikai manuālo zīmju gramatiskas klases, bet arī to gramatiskās kategorijas. **Nominatīvās zīmes** līdzīgi latviešu literārās valodas lietvārdiem izpaužas gramatiskā skaitļa, dzimtes un locījumu nozīmēs.

Gramatiskā skaitļa nozīme latviešu NZV tiek izpausta ar dažādiem līdzekļiem. Tieks nošķirtas daudzskaitļa un konkrēta skaitļa nozīmes. **Daudzskaitļa nozīme** realizējas ar dažādu specifisku līdzekļu palīdzību. Viens no tiem ir proformas lietojumā kopā ar patstāvīgo zīmi; piemērs aplūkots tika jau iepriekš (skat. 13. foto). Šādos gadījumos proformas funkcijas pielīdzināmas gramatiskās morfēmas funkcijām verbālajā valodā.

Daudz vienkāršāks veids daudzskaitļa apzīmēšanai ir manuālās zīmes vairākkārtējs atkārtojums. Šī pazīme raksturīga samērā nedaudzām latviešu NZV nominatīvajām zīmēm, tajā skaitā arī zīmei CILVĒKS (skat. 18. foto).

18. foto Daudzskaitļa gramatiskā nozīme manuālajai zīmei CILVĒKS

19. foto BĒRNI

Latviešu NZV ir arī nominatīvās zīmes, kuru struktūrā vienmēr ietilpst atkārtota kustība, piemēram, zīmei BĒRNI (skat. 19. foto) latviešu NZV nav vienskaitļa nozīmes.

Daudzskaitļa nozīme NZV realizējas arī, nominatīvajai zīmei pievienojot tādas zīmes kā DAŽI, ABI, DAUDZ, NESKAITĀMI u.c. Šādos gadījumos parasti vispirms tiek apzīmēts priekšmets (vienskaitlī), kam seko daudzuma apzīmējumi.

Konkrēta skaitļa nozīmi izpauž, saistot attiecīgo nominatīvo zīmi ar skaitļa apzīmējumu. Šādā gadījumā skaitļa apzīmējums atrodas pirms nominatīvās zīmes, ko savukārt lieto vienskaitlī (skat. 20. foto).

20. foto PIECI KLAUNS

Gramatiskās dzimtes nozīme ir atkarīga no apzīmētās dzīvās būtnes dzimuma vai arī no konteksta.

Gramatiskās locījumu nozīmes izpaužas gan ar zīmju secību izteikumā, gan arī, izmantojot deiktiskus elementus, t.i., norādes. Piemēram, ģenitīva gramatiskās nozīmes parasti izsaka ar zīmju secības palīdzību (skat 21. foto).

21. foto SVĒTKI SALŪTS (*svētku salūts*)

Lokatīvam raksturīgās darbības objekta lokalizācijas jeb atrašanās iztikšanai visbiežāk izmanto deiktiskus elementus. Piemēram, teikumu *Jaunietis ir teltī* latviešu NZV apzīmē, kā norādīts 22. foto.

22. foto ZĒNS MĀJA– IEKŠĀ (IEKŠĀ – norāde ar rādītājpirkstu)

Iepriekš sniegtā analīze ļauj izdarīt secinājumu par nominatīvo zīmju gramatisko izpausmju daudzveidību. To krājumā ir pietiekami specifiski līdzekļi valodas gramatisko nozīmju realizācijai.

4.3. Priekšmetu pazīmju gramatiskie apzīmējumi

Verbālajā valodā priekšmeta pazīmi apzīmē īpašības vārdi. Latviešu valodā īpašības vārdi tiek saskaņoti ar lietvārdiem dzimtes, skaitļa un locījumu formā, izmantojot atbilstošas galotnes. Zīmēm, kas apzīmē priekšmetu pazīmes, latviešu zīmju valodā galotņu nav, tāpēc saskaņošana starp nominatīvajām zīmēm un priekšmetu apzīmējumiem tiek realizēta ar citiem līdzekļiem. Saskaņā ar latviešu zīmju valodas gramatiskās organizācijas likumiem īpašības apzīmējums parasti tiek novietots aiz priekšmeta apzīmējuma, - kā šajā gadījumā tas parādīts izteikumā *Jauns draugs skatās filmu* (skat. 23. foto).

23. foto DRAUGS JAUNS FILMA SKATĪTIES

Noteikto īpašības vārdu galotni izmanto, kad tiek runāts par iepriekš jau zināma priekšmeta vai parādības pazīmi. Šādā nozīmē latviešu NZV izteikumos tiek izmantoti deiktiskie elementi. Kā tas vērojams izteikumā *Māsa grib biezo grāmatu* (skat. 24. foto), deiktiskais elements tiek saistīts ar īpašības apzīmējumu.

24. foto MĀSA GRIBĒT GRĀMATA BIEZS-TAS

Šīs gramatiskās nozīmes izpausmes NZV pagaidām vēl nav izpētītas.

Salīdzināmās pakāpes gramatiskā nozīme latviešu zīmju valodā ir atklāta ierobežotam zīmju lokam. Galvenokārt tās tiek izmantotas cilvēka ārējā izskata vai psiholoģiskā stāvokļa raksturošanai. Piemēram, runājot par meitenes izskata uzlabošanos, īpašības apzīmējuma salīdzināmās pakāpes gramatiskā nozīmes

izteikšanai tiek pievienota īpaša zīme, ko nosacīti varētu tulkot kā *uzlaboties* (skat. 25. foto).

25. foto MEITENE
SKAISTS UZLABOTIES
(*Meitene klūst skaistāka*)

Līdzīgi šo specifisko zīmi izmanto arī salīdzināmās pakāpes gramatiskās nozīmes noformēšanai, runājot par cilvēka intelektuālajām īpašībām. Piemēram, izteikumā par kāda zēna intelektuālā līmeņa paaugstināšanos arī tiek izmantota jau iepriekš minētā zīme UZLABOTIES (skat. 26. foto).

26. foto ZĒNS
GUDRS
UZLABOTIES (*Zēns
klūst gudrāks*)

Reti, tomēr zīmju valodā tiek novērota arī īpašības samazināšanās gramatiskā izpausme. Arī saistībā ar kāda cilvēka psiholoģisko raksturojumu, t. i., intelektuālā līmeņa pazemināšanos, tiek izmantota īpaša zīme, kas varētu apzīmēt cilvēka auguma *samazināšanos* (skat. 27. foto). Zīmju valodas pētnieki to dēvē par *vertikālo laika asi*, ar kurās palīdzību zīmju valodā tiek apzīmēts augšanas process.

27. foto CILVĒKS PRĀTS
KĻŪT-MAZS (Cilvēks klūst
dumjāks)

Arī priekšmetu īpašību apzīmējumu gramatisko nozīmu izpausmes latviešu zīmju valodā vēl nevar uzskatīt par pilnībā izpētītām.

4.4. Darbības, stāvokļa un procesa zīmju gramatiskās nozīmes

Verbālajā valodā darbību, procesu un stāvokli apzīmēti ar darbības vārdu. Šai vārdū šķirai latviešu valodā ir raksturīga pabeigta un nepabeigta veida darbības, kārtas, personas, laika, skaitļa un izteiksmes gramatiskās izpausmes.

Manuālajām zīmēm, kas apzīmē darbību ir raksturīgas gan specifiskas gramatiskās izpausmes, gan arī tādas pazīmes, kādās raksturīgas latviešu valodas darbības vārdiem.

Pabeigtas darbības leksiski gramatiskās izpausmes pašlaik ir viens no aktuālākajiem NZV izpētes virzieniem. Šajā jomā veikto pētījumu rezultāti liecina par līdzekļu daudzveidību minētās gramatiskās nozīmes realizācijai. Latviešu NZV zīmēm ir raksturīgas gan pabeigtas, gan nepabeigtas darbības nozīmes, tomēr pabeigtās darbības gramatiskā nozīme pagaidām ir konstatēta ierobežotam manuālo zīmju lokam, t. i., zīmēm, kas apzīmē kustību (skat. 28. un 29. foto).

28. foto. AUTO AIZBRAUKT

29. foto CILVĒKS AIZIET

Abos šajos gadījumos patstāvīgās manuālās zīmes tiek aizstātas ar citu zīmi, ko nosacīti varētu tulkot kā *doties prom*. Ar šīs zīmes palīdzību tiek apzīmēta noslēgta darbība virzienā prom no runātāja ķermeņa.

Līdzīgā veidā tiek apzīmēts arī tuvošanās process. Darbības noslēgums tiek apzīmēts ar kustības beigu punktu runātāja ķermeņa tuvumā (skat. 30. foto.). Šo zīmi nosacīti var tulkot kā *ierasties*.

30. foto AUTO ATBRAUKT

Nepabeigtas darbība nozīme dažkārt tiek izteikta, izmantojot zīmju atkārtošanu. Piemēram, izteikumā par ilgstošu grāmatas lasīšanas procesu atbilstošā zīme tiek dublēta (skat. 31. foto).

31. foto DRAUGS
GRĀMATA-LASĪT
GRĀMATA-LASĪT

Darbības laika apzīmējumi latviešu literārajā valodā tiek izteikti ar darbības vārda laika formām. Manuālo zīmju **gramatiskais laiks** tiek izteikts, izmantojot zīmes, kas apzīmē laika attiecības un stāvokli. Tās ir zīmes ŠODIEN, VAKAR, RĪT u.c. Šādu zīmju veidošanas pamatā ir telpiskais princips. Šim nolūkam zīmju valodā kalpo *laika ass*. Tā ir iedomāta līnija, kas iet caur runātāja ķermenī no mugurpuses uz priekšpusi. NZV apzīmējumi pagātnei tiek veidoti virzienā uz runātāja aizmuguri, apzīmējumi tagadnei tiek izvietoti laika ass vidus daļā, tātad runātājam tieši priekšā, bet apzīmējumi nākotnei tiek veidoti līdz ar laika ass līniju ķermeņa priekšpusē.

Darbības tagadne tiek izteikta ar zīmju IR vai ESMU (ESI, ESAT, ESAM) palīdzību (skat. 32. foto).

32. foto MEITENE
GRĀMATA IR (*Meitenei
ir grāmata*)

Darbības pagātne tiek izteikta ar zīmju BIJA, VAKAR u.c. palīdzību (skat. 33. foto).

33. foto DRAUGS VAKAR LASĪT–GRĀMATA BIJA (*Draugs vakar
lasīja grāmatu*)

Darbības nākotne tiek izteikta, izmantojot zīmes BŪS un RĪT (skat. 34. foto).

34. foto DRAUGS RĪT LASĪT– GRĀMATA BŪS (*Draugs lasīs grāmatu*)

Šādos izteikumos laika pazīmējumi parasti tiek novietoti aiz darbības subjekta apzīmējumiem, bet palīgzīmes tiek novietotas izteikuma beigās pēc darbības apzīmējumiem. NZV pētījumos ir noskaidrots, ka plašākos izteikumos notikuma laiks tiek apzīmēts izteikuma sākumā un izteikuma turpinājumā šādas norādes atkārtotas netiek. NZV izteikumā notikumi parasti tiek atainoti atbilstoši to reālajai secībai.

Specifiski NZV izteikumos tiek atspoguļota notikumu kalendārā secība. Šim nolūkam tiek izmantota ass no kreisās pusēs uz labo.

Dažkārt NZV tiek izmantota arī ass, ar kuras palīdzību tiek apzīmēts augšanas process saistībā ar laiku. Piemēram, raksturojot kāda bērna augšanas procesu, tiek izmantota *vertikāla ass* (skat. 35. foto)

35. foto MEITENE AUGT– AUGT

Darbības skaitļa un personas apzīmējumi NZV ir specifiski. Latviešu NZV skaitļa nozīme darbības zīmēm tiek izteikta ar izteikuma subjekta palīdzību. Tātad darbības apzīmējums nemainās atkarībā no darbības veicēju skaita (izteikuma struktūru skat. 36. foto).

36. foto. KLAUNS BURVIS ABI **DZIEDĀT**

Tomēr dažkārt darbības apzīmējums tiek mainīts atkarībā no darbības darītāju skaita (skat. 37.un 38. foto).

37. foto. ES RUNĀT

38. foto MĒS ABI-RUNĀT

Ja darītāji ir vairāki, daudzskaitļa nozīmē tiek izmantota zīme, ko nosacīti varētu tulkot kā *sarunāties* (skat. 38. foto).

Dažkārt skaitļa izpausme darbības zīmēm ir atkarīga no personu skaita, uz kurām darbība ir vērsta, jeb no darbības objekta. Piemēram izteikumā *Burvis dod biļeti kādam nenoteiktam objektam* darbības zīmes kustība tiek izpildīta vienu reizi (skat. 39. foto).

39. foto
KLAUNS
BIĻETE DOT

Izteikumā *Biļete tiek dota katram* darbības apzīmējuma kustība tiek izpildīta atkārtoti (skat. 40. foto). Nosacīti šo zīmi varētu tulkot arī kā *izdalīt*.

40. foto. KATRS-DOT (dod katram)

Izteikumā *Bijete tiek dota visiem* darbības apzīmējumā tiek izmantota aplveida kustība (skat. 41. foto).

41. foto VISI–DOT (dot visiem)

Darbības kārtas apzīmējumi NZV ir ierobežoti. Latviešu valodā saikne starp darbības subjektu, darbību un darbības objektu tiek realizēta ar darāmo un ciešamo kārtu (pasīvu un aktīvu). Latviešu NZV pasīva konstrukcijas praktiski izmantotas netiek. NZV izteikumiem ir raksturīga darbības subjekta apzīmēšana, tomēr komunikācijas praksē var novērot situatīvus izteikumus bez darbības subjekta apzīmēšanas. Piemēram, divu personu (Aun B) saruna:

A.NORĀDE – TUR MĀJA BŪVĒT;

B. PIEKRIŠANA – JĀ DARĪT

Darbības izteiksmju apzīmējumi NZV nav pilnībā izpētīti. Darbības attiecība pret realitāti latviešu valodā tiek realizēta ar piecām darbības vārda izteiksmēm. Latviešu NZV zīmēm pētījumu gaitā pagaidām nošķirtas imperatīva, relatīva un imperatīva gramatiskās izteiksmes.

Pavēle veikt darbību tiek realizēta ar deiktisko elementu un atbilstošas mīmikas palīdzību. Piemēram, izteikumā GRĀMATU LASĪT skatiens virzīts uz darbības veicēju, bet ar pirkstu tiek norādīts uz darbības objektu.

Darbības zīmes ar relatīva nozīmi parasti tiek izmantotas pakļaujoties verbālās valodas gramatikas likumiem. Šādos gadījumos atstāstījuma nozīme tiek pausta ar specifiska elementa palīdzību. Piemēram, situācijā, kad tiek atstāstīts nenoteikta autora teiktais, tiek izmantota zīme ESOT (skat. 42. foto).

42. foto ESOT IZRĀDE,
TEĀTRIS NTERESANTS

Līdzīgus izteikumus vienmēr pavada atbilstoša sejas mīmika.

Zīme ESOT atkarībā no nepieciešamības var tikt lietota arī ar nozīmi *esmu, esi* utt.

4.5. Darbības pazīmes gramatiskās izpausmes

Darbības pazīmes latviešu valodā apzīmē apstākļa vārdi. Specifiskas zīmes, kas apzīmē darbības, stāvokļa vai procesa pazīmi, latviešu NZV tiek lietotas reti. Darbības pazīmes parasti tiek inkorporētas pašā darbības zīmē. Piemēram, izteikumā par *ātru braucienu pāri kalnam* gandrīz visas darbības pazīmes, t.i., vieta, virziens, tiek izteiktas ar vienu darbības zīmi (skat. 43. foto).

43. foto.
AUTOMAŠĪNA
ĀTRI BRAUKT–
PĀR-KALNS

Bieži darbības kvalitāte tiek apzīmēta ar darbības zīmes atkārtojumu. Piemēram, izteikumā par to, ka *draugs mācās ilgstoši vai arī loti uzcītīgi*, darbības zīme tiek dublēta (skat. 44. foto) un izteikumu pavada atbilstoša sejas mīmika.

44. foto DRAUGS
MĀCĪTIES
MĀCĪTIES

Dažkārt līdzīgu izteikumu veidošanā tiek respektēti verbālās valodas gramatiskie likumi un tiek lietota zīme *ILGI*.

Saskaņā ar dažādu nacionālo zīmju valodu pētījumu rezultātiem, liela nozīme darbības pazīmju gramatiskajā realizācijā atbilstošai sejas mīmikai, kustību tempam un deiktisko elementu izmantojumam.

4.6. Nedzirdīgo zīmju valodas zīmes, kas veic vietniekvārdru funkcijas

Latviešu valodā norādījuma gramatiskā nozīme piemīt vietniekvārdiem, kas aizstāj lietvārdus, īpašības vārdus un skaitļa vārdus. Nedzirdīgo cilvēku zīmju valodā līdzīgas funkcijas ir norādošajām zīmēm jeb deiktiskajiem elementiem.

Piemēram, stratēģiju, ko izmanto, norādot uz klāt esošajiem sarunas biedriem var raksturot ar shēmas paļdzību. *Situācija, kurā kāda persona X sarunājas ar personu grupu (A, B, C): norādot uz sevi - 1. persona, ar pirkstu un skatienu norādot uz citu personu(A) - 2. persona, skatās uz A, bet norāda uz B - 3. persona.* Sarunājoties šaurā personu lokā neformālā situācijā, norādījums tiek realizēts ar rādītājpirksta vai plaukstas palīdzību. Šādiem norādījumiem nav patstāvīgas nozīmes, tāpēc šīs zīmes nevar uzskatīt par atbilstošiem vietniekvārdiem. Bieži ar norādošajām zīmēm tiek aizstāti nominatīvo zīmju pazīmju apzīmējumi. Tādos gadījumos norādošās zīmes kalpo par līdzekliem gramatiskā skaitļa nozīmes realizācijai. Tomēr NZV valodā tiek izmantotas arī norādošās zīmes ar patstāvīgu nozīmi. Tās ir zīmes, kas izmantotas norādīšanai uz konkrētu vai nekonkrētu personu, kā arī zīmes, kas norāda uz piederību.

Zīmes, ko izmanto norādīšanai uz konkrētu personu, pēc sastatījuma ar latviešu literāro valodu nozīmes ziņā atbilst vietniekvārdiem ES (skat. 37. foto), TU,

VINŠ (VIŅA, VIŅI , VIŅAS) (skat. 45. foto), **MĒS** (skat. 38. foto), **JŪS**. Šo zīmju izmantošana komunikācijas praksē ir atkarīga no sarunā iesaistīto personu skaita un situācijas.

45. foto **VINŠ (VIŅA, VIŅI , VIŅAS)**

Piemēram, situācijā, kad saruna notiek ar divām klātesošām personām, netiek lietota vispārpieņemtā zīme **MĒS** (skat. 38. foto), bet gan specifiska zīme, kas ietver norādi uz runātāju skaitu (skat. 46. foto).

46. foto **MĒS- DIVI SARUNĀTIES**

Zīmes norādišanai uz nekonkrētu personu latviešu NZV ir DAŽS, KATRS, VISI. **Norādījumu uz piederību** realizē zīme ar nozīmi MAN (MANS), TEV (TAVS). Minētās zīmes NZV izteikumos tiek lietotas līdzīgi kā atbilstošie vārdi runātajā un rakstītajā valodā.

Specifisks un vēl pilnībā neizpētīts ir latviešu NZV manuālo zīmju lietojums, kad tiek norādīts uz noteiktā sarunas brīdī klāt neesošām personām. Citu nacionālo zīmju valodas izpēte liecina, ka tādos gadījumos pilnvērtīgās zīmes tiek aizstātas ar norādēm uz telpā izvēlētu konkrētu punktu jeb *indikatīvo punktu*. NZV komunikācijas prakses izpēte šajā jomā ļauj secināt, ka indikatīvo punktu novietojuma izvēlē ir svarīgi šādi faktori:

- norādāmo personu un priekšmetu telpiskās attiecības;
- norādāmo personu starppersonu attiecības (Beyes–Braem, 1995; Laiapea, 1992).

Norādāmo personu un priekšmetu telpiskās attiecības tiek ņemtas vērā, kad runātājam nepieciešams precīzi norādīt objektu reālu atrašanās vietu. Piemēram, stāstījumā par trim veikaliem, kad divi no tiem atrodas blakus, bet trešais- pāri iela, vispirms tiek apzīmētas personas, tad atkarībā no priekšmetu atrašanās, tiek izvēlēti indikatīvie punkti.

No norādāmo priekšmetu vai dzīvu būtņu atrašanās vietas ir atkarīgs arī indikatīvo punktu izvietošanas augstums. Piemēram, norādot uz bērniem, sīkiem dzīvniekiem utt., indikatīvais punkts tiek novietots zemāk nekā parasti. Savukārt, vēršoties pie Dieva, indikatīvais punkts tiek novietots augstāk.

Norādāmo personu starppersonu attiecības tiek ņemtas vērā, apzīmējot indikatīvos punktus, kad situācijas atstāstā reālais personu izvietojums telpā ir mazsvarīgs. Piemēram, atstāstot sarunu starp skolotāju, skolēnu un viņa māti,

indikatīvie punkti abiem radiniekiem tiek izvietoti vienā runātāja ķermeņa pusē, bet indikatīvais punkts svešajam sarunas dalībniekam - runātāja ķermeņa otrajā pusē.

Atstāstot sarunas un situācijas zīmju valodā pilnvērtīgas manuālās zīmes tiek izmantotas vienīgi izteikuma sākumā. Turpmākajos izteikumos šīs zīmes netiek atkārtotas, tās tiek aizstātas ar norādēm uz indikatīvajiem punktiem.

4.7. Palīgzīmes latviešu nedzirdīgo zīmju valodas struktūrā

Palīgzīmju gramatiskās funkcijas ir daudzu nacionālo zīmju valodu aktuālās izpētes priekšmets. Latviešu NZV valodā ir aizsākta gramatisko attiecību izpausmju izpēte. Tās procesā tikuši nošķirti daudzveidīgi minēto nozīmju realizācijas līdzekļi. Apzīmējot dzīvu būtņu un priekšmetu izvietojumu, vesels izteikums dažkārt tiek aizstāts ar specifiskiem līdzekļiem. Piemēram, izteikumam par *lustras atrašanos virs krēsla* tiek atzīmēti divi iespējamie varianti. Viena izteikuma variants veidots no trim zīmēm, izmantojot deiktisko elementu (skat. 47. foto).

47. foto KRĒSLS ZĪME-NORĀDE (*virs*) LUSTRĀ

Citā līdzīga satura izteikumā palīgzīme netiek izmantota, jo abi priekšmeti tiek apzīmēti vienlaicīgi ar divroku zīmes palīdzību; tādā veidā apzīmētas arī telpiskās attiecības ar norādījumu uz augšu. Izteikumā par *lidmašīnu, kas lido virs pilsētas* telpiskās attiecības un pat darbības subjekts tiek apzīmēts ar darbības zīmi, kurai ir kompleksa nozīme (skat. 48. foto).

48. foto PILSĒTA LIDMAŠĪNA-LIDOT- VIRS

Latviešu NZV komunikācijas praksē tiek izmantotas arī zīmes ar nozīmi ZEM, PIE, AIZ, VIRS, PĀR u.c. Parasti tās ir nepieciešamas burtiski tulkojot verbālās valodas izteikumus manuālajā valodā.

NZV izpētes procesā tikušas nošķirtas arī specifiskas zīmes, kam ir *saikļiem atbilstoša gramatiskā nozīme*. Piemēram, izteikumā *par bērniem, kas rok zemi un dedzina lapas*, tiek izmantota specifiska zīme, ko nosacīti varētu tulkojot kā arī (skat. 50. foto).

50. foto BĒRNI RAKT-ZEME ARĪ LAPAS DEDZINĀT

Savukārt izteikumā par *gaisa temperatūru vasarā* tika izmantota palīgzīme ar saikļa *tomēr* nozīmi (skat. 51. foto).

51. foto VASARA
TOMĒR AUKSTS

Ar specifiskiem līdzekļiem tiek apzīmēta dalījuma saikne. Šim nolūkam tiek izmantota zīme, ko nosacīti var tulkot kā *vai nu vai*. Šādu zīmi parasti novieto izteikuma beigās (skat. 52. foto).

52. foto TEĀTRIS SKATĪTIES GRĀMATA-LASĪT VAI-NU-VAI (*Skatīties teātri vai lasīt grāmatu*)

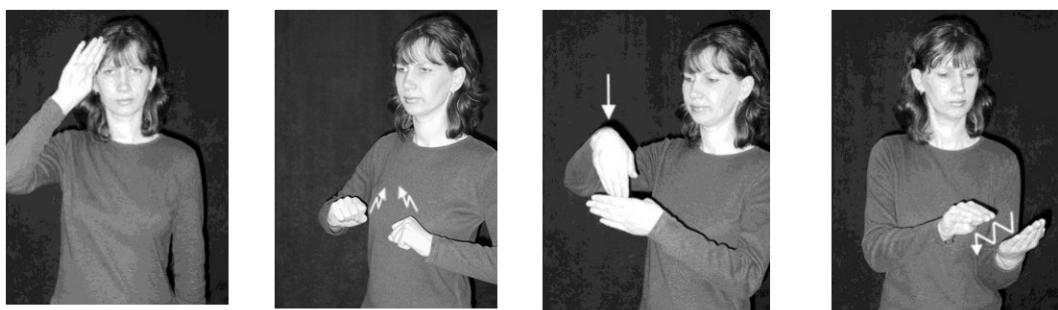
Lai arī šie piemēri ļauj secināt, ka latviešu NZV struktūrā iespējams nošķirt specifiskas zīmes, kas veic saikļu funkcijas, tomēr arī šajā jomā izpēte vēl turpināma.

5. Īss pārskats par nedzirdīgo zīmju valodas gramatiku: sintakses aspekte

Kā jau iepriekš tika norādīts, zīmju valodas elementi - manuālās zīmes - var būt gan izolētas un neatkarīgas, gan arī ievietotas izteikumā. Izteikuma veidošanas principi NZV tiek pētīti vēl joprojām. Šajā darbā būs iespējams iepazīt šīs jomas vispārizināmās likumsakarības.

5.1. Vienkārši izteikumi nedzirdīgo zīmju valodas struktūrā

Kā zināms, latviešu literārajā valodā teikuma veidošanas nosacījumi ir samērā elastīgi. To pašu var teikt arī par latviešu NZV, tomēr zīmju valodas pētnieki ir pārliecināti, ka izplatītākais zīmju valodas izteikuma struktūras variants ir **subjekts + objekts + darbība** vai **objekts + subjekts + darbība**. Valodniecībā šādu zīmju secību sauc par teikuma uzbūvi saskaņā ar *tēmas – rēmas* principu. Atbilstoši tam bieži veidojam teikumus arī runātajā sarunu valodā. Tātad šādā gadījumā vispirms tiek izteikta tēma (subjekts), pēc tam tā tiek komentēta jeb paplašināta (ar predikātiem) (samērā tipisku NZV izteikuma struktūru skat. 53. foto).

53. foto ZĒNS CENTĪGS VĒSTULE RAKSTĪT-RAKSTĪT (*Centīgs zēns ilgi raksta garu vēstuli*)

Dažādu nacionālo, tajā skaitā arī latviešu NZV izpētes rezultāti ļauj secināt, ka izteikumu struktūra tiek veidota saskaņā ar šādiem noteikumiem:

- tēmas (subjekta vai objekta) izvēle ir atkarīga no runātāja emocionālās attieksmes pret situācijas elementiem vai arī no reālās notikumu secības;
- zīmes, kas apzīmē darbību vai īpašību neatrodas izteikuma sākumā;
- īpašības apzīmējums tiek novietots pēc zīmes uz kuru attiecās;
- zīmes, kas apzīmē darbību tiek novietotas izteikuma beigās;
- izteikuma beigās tiek novietoti modalitātes izteiksmes līdzekļi, piemēram, noliegums, vai uzruna.

Tomēr izpētes rezultāti pierāda, ka izteikumi NZV ļoti bieži tiek veidoti arī saskaņā ar likumiem, kas regulē izteikumus runātajā un rakstītajā latviešu valodā.

5.2. Dažas nedzirdīgo zīmu valodas salikto izteikumu pazīmes

Latviešu literārajā valodā tiek izmantoti gan vienkārši paplašināti, gan salikti teikumi. Mutvārdu runa sastāv no mazāk sarežģītiem izteikumiem. Tas raksturīgs arī zīmu valodas komunikācijas praksei. Ja arī komunikācijā tiek izmantoti salikti izteikumi saikne, starp to daļām tiek apzīmēta ar specifisku izteikuma ritmu, mīmiku utt., tāpēc šādu izteikumu fiksēšana un arī izpēte sagādā lielas grūtības. Tomēr latviešu NZV izpētes procesā ir izdevies gan nošķirt saliktus izteikumus, bet pagaidām nav izprasti to gramatiskās uzbūves likumi.

Dažkārt zīmu valodas komunikācijas praksē saliktajos izteikumos tiek izmantotas arī specifiskas zīmes, kas veic saikļa funkcijas. To izmantošana jau tika raksturota iepriekš.

6. Nemanuālie līdzekļi nedzirdīgo zīmu valodas struktūrā

Izrādās, ka nedzirdīgo cilvēku komunikācijā liela nozīme ir arī nemanuālajiem līdzekļiem, kurus pieņemts saukt arī par neverbālajiem komunikācijas līdzekļiem. Šī joma nacionālajās zīmu valodās pašlaik tiek ļoti intensīvi pētīta. Šādu pētījumu saistībā ar latviešu NZV pagaidām vēl nav, tomēr ir zināms, ka runātāja sejas un acu izteiksme, stāja, ķermeņa poza utt. ir zīmu valodas izteikuma gramatiskās struktūras elementi. Kā zināms, minētie elementi tiek izmantoti arī runātajā valodā. Tajā ar neverbālās komunikācijas līdzekļiem parasti tiek pausta papildu informācija, piemēram, par runātāja emocionālo stāvokli. Šo komponentu loma NZV nozīmīgāka, jo tie tiek iesaistīti informācijas saturā izpausmē. Sejas izteiksmei, ķermeņa pozai, kustību intensitātei u.c. NZV ir tāda pati nozīme kā intonācijai vārdū runā. Piemēram, jautājuma izteikumu parasti apzīmē paceltas uzacis, savilkta pierē, pieliekta galva utt.

Specifisks nemanuālais līdzeklis NZV ir artikulācija, kura pavada manuālo zīmi. Dažādās nacionālajās zīmu valodās šī komponenta izmantošana ir atšķirīga. Latviešu NZV dažkārt ar artikulācijas palīdzību tiek precizēta zīmes nozīme, piemēram, darbības laiks, persona utt. Bieži tādā veidā tiek kopēta literārās valodas izteikuma struktūra.

Jautājums pārdomām. Ar kādiem nemanuālajiem līdzekļiem iespējams piešķirt atbilstošo intonāciju izteikumam Ak, pasaulīt, cik liels ķirbis!

7. Nedzirdīgo zīmju valodas paveidi

Kā jau iepriekš tika minēts, NZV nav universāla komunikācijas sistēma. Nacionālo NZV struktūrā ir iespējams nošķirt vismaz trīs šīs komunikatīvās sistēmas paveidus:

- oriģinālā (dabiskā) zīmju valoda, salīdzinoši neatkarīga no mutvārdu runas;
- zīmētā (kopētā) zīmju valoda, salīdzinoši mākslīgi veidota zīmju sistēma, ko lieto mutvārdu runas tulkošanai;
- kombinētās sistēmas zīmju valoda, kas ietver gan manuālās zīmes, gan vārdus.

Dabiskā zīmju valoda ir oriģināla, no runātās valodas nosacīti neatkarīga komunikatīva sistēma ar savu zīmju krājumu un gramatikas likumiem, ko nedzirdīgie izmanto savā komunikācijā.

Kopētā zīmju valoda, zināmā mērā ir mākslīga sistēma, kurā vārdu pa vārdam tiek tulkota runātā valoda, tāpēc to sauc arī par *zīmēto* zīmju valodu. Arī šajā sistēmā tiek izmantotas dabiskās zīmju valodas zīmes, tomēr izteikuma struktūra tiek veidota atbilstoši nacionālās literārās valodas prasībām. Tās īstenošanai dažkārt nepieciešams izmantot arī daktīlās zīmes. Zīmētajā NZV ar daktīla elementiem dažkārt tiek precizēta manuālās zīmes gramatiskā forma. Kopēto zīmju sistēmu parasti izmanto pedagoģiskiem mērķiem vai arī tulkojot informāciju no verbālās valodas manuālajā utt.

Kombinētās sistēmas zīmju valoda aptver runātās un manuālās valodas elementus un funkcionē saskaņā ar runātās valodas gramatikas likumiem. To parasti izmanto cilvēki, kuriem ir ierobežotas NZV zināšanas.

Nacionālajās NZV tiek nošķirti arī ļoti daudzveidīgi reģionālo un sociālo grupu dialekti. Pētījumi, kas NZV jomā veikti dažādās valstīs, liecina, ka dažkārt minēto dialektu lietotāji nespēj pilnvērtīgi komunicēties savā starpā. Lai pārvarētu šādas problēmas, nedzirdīgo kopienās tiek veikta *NZV standartizācija*, t. i., viens no dialektiem tiek pieņemts par literāro normu. Pagaidām šīs problēmas latviešu NZV nav pilnībā atrisinātas.

Jautājums pārdomām: *Ar cik zīmēm varētu izteikt kādu teikumu Draugs grib ēst saldējumu?*

Nobeigums

NZV ir komunikācijas sistēma, kurai raksturīga sava, no verbālās valodas atšķirīga gramatiskā struktūra. Minimālā NZV vienība ir žestu jeb manuālā zīme, kas kalpo kā patstāvīga informācijas nesēja. Manuālās zīmes materiālo struktūru veido vairāki komponenti: rokas forma, rokas stāvoklis, zīmes veidošanas vieta un kustība. Bez pilnvērtīgajām manuālajām zīmēm NZV izteikumos tiek izmantoti specifiski līdzekļi: proformas, deiktiskie elementi un daktīlās zīmes. NZV nefunkcionē tādi gramatiskās struktūras formālie elementi kā fleksijas, vietniekvārdi, sufiksi. Manuālās zīmes izteikumā tiek iekļautas savā pamatformā. Tomēr, ņemot vērā leksiski gramatisko nozīmju izpausmes, iespējams nošķirt logiski pamatotas kategorijas, kuras varētu salīdzināt ar vārdšķirām: lietvārdi – priekšmetu jeb parādību apzīmējumi, darbības vārdi – darbību apzīmējumi, īpašības vārdi – īpašību apzīmējumi utt. Šādā manuālo zīmju dalījumā tiek novērotas īpatnības: viena zīme spēj aizstāt vairākus semantiski atšķirīgus vārdus, piemēram, priekšmeta un darbības

apzīmējumus. Bieži atšķirību starp jēdzieniem iespējams noteikt vienīgi ar neverbālās komunikācijas līdzekļiem un kontekstu. NZV manuālajām zīmēm ir raksturīgas arī gramatiskās kategorijas: dzimte, skaitlis, locījums, gramatiskais laiks utt. Ilglaicīgi zinātniskie pētījumi pierāda, ka ar NZV specifiskajiem līdzekļiem iespējams izteikt jebkuru literārajai valodai raksturīgu gramatisko nozīmi.

NZV zīmes tiek sakārtotas izteikumā. Parasti izteikuma sākumā ir darbības subjekta vai objekta apzīmējums, tam seko īpašības un darbības apzīmējumi. Izteikumā manuālo zīmju secība lielā mērā ir atkarīga no emocionālā aspekta, t.i., tiek uzsvērts tas, kas runātājam šķiet svarīgs. NZV tiek izmantoti ne vien vienkārši, bet arī salikti izteikumi. Abos izteikumu veidos ir samērā ierobežots palīgzīmju lietojums.

Liela nozīme NZV ir arī nemanuālajiem līdzekļiem: sejas mīmikai, ķermeņa pozai, kustību intensitātei u. c. Šie komponenti komunikācijas praksē veic intonācijas funkcijas.

NZV nav universāla, tai piemīt nacionālās īpatnības. Nacionālo NZV struktūrā tiek nošķirti vairāki pamatveidi, kā arī reģionālo un sociālo grupu dialekti.

Zināšanu kopums par NZV leksiski gramatisko struktūru ir ilgstošu pētījumu rezultāts. Latviešu NZV pētījumi šajā jomā vēl ir turpināmi, tāpēc šajā izdevumā nav iespējams dot visaptverošu priekšstatu par latviešu NZV kā komunikācijas sistēmu. Tāpat nav nodrošināta arī iespēja apgūt NZV zīmju krājumu. Šim nolūkam noderēs NZV vārdnīcas, kas norādītas šī darba literatūras sarakstā. Kā jebkura valoda arī latviešu NZV ir jāmācās un jānostiprina atbilstošā saziņas vidē. Gribētos cerēt, ka Informatīvs izdevums par NZV gramatiku sekmēs minētos centienus.

Izmantotā literatūra

1. Ališauskas A. Sutrikusios klausos asmenu vizualinė. – Šiauliai: Šiaulius pedagoginis institutas, 1996. – 39 l.
2. Boyes – Braem P. Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung. – Hamburg: Signum – Verl., 1995. – 232 S.
3. Brīvais laiks: latviešu zīmju valodas vārdnīca.- Rīga, 2002. - 52 lpp.
4. Ceplīte B., Ceplītis L. Latviešu valodas praktiskā gramatika. – Rīga: Zvaigzne, 1991. – 240 lpp.
5. Enziklopädie der Sonderpädagogik, der Heilpädagogik und ihrer Nachbargebiete/ Hrg. G.Dupuis. – Berlin: Edition Marhold, 1992. – 741 S.
6. Fischer R. Aktionssprache// Blick zurück. – Hamburg: Signum, 1993. – S. 505 – 537
7. Glück S. u.a. Zur phonologischen Beschreibung von Gebärdensprachen: Vergbärdler// Das Zeichen. – 1997. – 40. – S. 241 – 257
8. Jussen H., Claussen H.-W. Chansen für Hörgenschäligte. – Basel: E.Reinhardt – Verl., 1991. – 376 S.
9. Kam vajag zīmju valodu?// Kopsolī.- 1997.- 19/20.- 10- 15
10. Korrad R. Eine Gebärde ist eine Gebärde ist eine Gebärde – In der Gebärdensprachlexikographie nichts Neues? // Das Zeichen. – 1999. – 40. – S. 654 – 657
11. Laiapea V. Mõnedest motiveeritud viipe tüüpidest eesti viipekeeltes// Akademia. – 1992. – Nr. 4. – Lk. 53-60
12. Laiapea V. Mis on viipekeel// Akademia. – 1992. –Nr. 4. – Lk. 2098-2136
13. Latviešu zīmju valodas vārdnīca. – Rīga: Latvijas Nedzīrdīgo savienība, 1997. – 158 lpp.
14. Latviešu zīmju valodas vārdnīca nedzīrdīgajiem bērniem. – Rīga: Latviešu Nedzīrdīgo savienība, 1998. – 4 sēj.
15. Nedzīrdīgo runas žestu vārdnīca/ J.Barisa un G.Porša red. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1962. – 653 lpp.
16. Paavel V., Toom R. Kurtide enesemääramine ja keeled// Akademia, 1991. – Nr. 3. – Lk. 616-629
17. Prillwitz S. Skizzen zu einer Grammatik der deutschen Gebärdensprache. – Hmburg: Signum, 1985. – 91 S.
18. Prillwitz S. Lautschprache versus Gebärdensprache: Versuch einer Funktionsbestimmung// Psycholinguistik in der Sonderpädagogik. – Berlin; Marhold, 1975. – S. 51-104
19. Rammel G. Die Gebärdensprache. – Berlin: Marhold, 1974. – 122S.
20. Sabiedrībai par nedzīrbību: Viņi dzīvo klusumā. – Rīga: LNS, 2000. – 205 lpp.
21. Valsts valodas likums// Neatkarīgās pielikums. – 1999. – Nr.51
22. Wisch F.-H. Lautsprache und Gebärdensprache. – Hamburg: Signum, 1990. – 340 S.
23. Zīmju valoda būs valsts valoda// Kopsolī.- 1997.- 21/22.- 5
24. Белянин В.П. Введение в психолингвистику. – Москва: ЧеRo, 2001. – 127 с.
25. Зайцева Г.Л. Дактилология. Жестовая речь. - Москва: Просвещение, 1991. – 160 с.
26. Зайцева Г.Л. К вопросу о синтаксисе жестового языка глухих// Дефектология. – 1974. – 3. – с. 7 – 14
27. Зайцева Г.Л. Курс «Русский жестовой язык» (экспериментальная программа для школ глухих детей) // Дефектология. – 2001. – 1. – 32 – 42
28. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 1999. – 287 с.

Atbildes uz pārdomu jautājumiem

Valoda – vēsturiski, kulturāli izveidota zīmju sistēma, kas kalpo kā cilvēku saskarsmes līdzeklis. Valodas pamatfunkcijas ir šādas:

- komunikatīvā (ziņu nodošana, emocionālā stāvokļa un reakcijas izpausme, iedarbība uz adresātu);
- īstenības vispārināšana (cilvēka apziņas veidošanās, realitātes parādību fiksācija valodas kategorijās).

Valoda pastāv divās formās: kā kods, t.i., nosacītu zīmju sistēma, un kā runa, kurā kods tiek realizēts. Pateicoties valodai, tiek nodrošināta kultūras pēctecība paaudzēs un sabiedrības iegūto zināšanu saglabāšana un nodošana nākamajām paaudzēm.
(Pēc Psiholoģijas vārdnīca / G. Breslava red. R.: Mācību grāmata, 1999, 150 lpp.)

NZV pētījumi ārvalstīs tiek izmantoti psiholoģijā, psiholingvistikā, pedagoģijā bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem, pedagoģijā bērniem ar dzirdes traucējumiem, valodas terapijā, sociālajā psiholoģijā un pedagoģijā u. c.

ŠOKOLĀDE: zīmi izpilda ar abām rokām, simetriski, rokas forma Q, pirkstgali saskaras un atraujas divas reizes.

PASAULE: lodes forma

NZV temps nav mazāks, kā runātajai valodai, jo NZV zīmēm bieži piemīt kompleksa leksiski gramatiskā nozīme.

SLĒPOTĀJS= SLĒPOT+ CILVĒKS

DRAUGS GRIBĒT ĒST-SALDĒJUMS

Izteikums sastāv no trim zīmēm. Tieši tulkojot no literārās valodas izteikumā būtu četras zīmes, jo zīme ĒST tiktu izpildīta atsevišķi.